

Temuriylar va xonliklar davrida «TOQ» savdo binolari

**Abdullayev Bahodir
Allamurod o'g'li**

SamDAQU doktoranti
Gmail.ru: abdullayevbahodir33@gmail.com
Tel: +998993305494

Annotatsiya: Mazkur maqolada « TOQ » bozorlarining kelib chiqish tarixi ularning o'rtta asrlar va hozirgi paytdagi funksiyanal vazifalari, Amir Temur va temuriylar davrida mintaqadagi savdo yo'llari qaytadan tiklanishi, Temuriylar va xonliklar davrida savdo bino va inshootlari rivoji, hamda hunarmandchilik mahallalari haqida batafsil bayon etilgan.

Abstract: This article describes in detail the history of the origin of the "TOQ" markets, their functional functions in the Middle Ages and today, the restoration of trade routes in the region during the reign of Amir Temur and the Timurids, the development of trade buildings and structures during the reign of the Timurids and khanates, and craft neighborhoods.

Аннотация: В статье подробно описывается история возникновения рынков «Ток», их функциональные функции в средние века и в наши дни, восстановление торговых путей в регионе в период правления Амира Темура и Тимуридов, развитие торговых зданий и сооружений в период правления Тимуридов и ханств, ремесленных кварталов.

Kalit so'zlar: *bozorlar, Tim, shahar tashqari ko'chalari, rabot*

Kirish. Buxoro choraxalarining asosiy serqatnov qismida XVI asrda usti yopiq ko'rinishidan yaqin sharq arxitekturasida uchraydigan yirik usti yopiq savdo binolari Toqi Sarrafon, Toqi Telpakfurushon, Toqi Zargaron, Toqi Oriffurushon va Toqi Tirgaxon nomi bilan tanilgan «TOQ»lar qurildi. Bulardan Toqi Oriffurushon va Toqi Tirgaxon bizning davrimizgacha saqlanmay qolgan.

Asosiy qisim. Toki Zargaron Buxoroning tarixiy markazida joylashgan an'anaviy yopiq bozor. XVI asrda aniqrog'i 1586-1587 yillarda, Shayboniy Abdullohxon II davrida savdoga etibor kuchayganligi munosabati bilan qurilgan. Qurilishi va joylashgan o'rni yuzasidan eng mukammal ishlangan savdo inshooti hisoblanadi. Bu bozor 20-asrning o'rtalariga qadar o'z faolyatini to'xtatmagan, bozorda asosan nomidan kelib chiqqan holda zargarlik buyumlari sotilgan va binoning bir qismidagina aksessuarlar sotilgan. Bino ananaviy forscha uslubda qurilgan bo'lib, Eronning Tehron, Isfahon, Sheroz, Tabriz yoki Mashhad kabi qadimiy shaharlarda joylashgan bozorlarga deyarli farq qilmaydi.

Toqi Zargaron pishiq g'isht, yog'och, tosh va ganchdan bunyod etilgan. Ulkan gumbaz 8 ta toqiga o'rnatilgan.

Binoning Tarhi 45,4x43,5 metr, balandligi 16,7 metr, gumbazining asos aylanasi 14 metr, poygumbazi ko'p qirrali, undagi 16 ta darcha orqali bino ichiga yorug'lik tushib turadi. Atrofni o'rab turgan do'konlar gumbazi balandligi 5-7 metrni tashkil etadi.[4]

Toki Zargaron nomi fors va tojik tillaridan kelib chiqqan va zargarlarning Kupole (Zargaron - zargar) deb tarjima qilingan, chunki ushbu bozor mavjud bo'lgan dastlabki bir necha asrlarda u juda ko'p sonli zargarlik ustaxonalari va do'konlari, bu erda oltin, kumush va boshqa qimmatbaho toshlar va metallardan yasalgan zargarlik buyumlari, qimmatbaho toshlardan tayyorlangan buyumlar va aksessuarlar va metall, oltin, kumush va mis tangalar zarb qilingan, shu jumladan Buxoro tangalarining bir qismi - Buxoro xonligi pul birligi, keyin esa Buxoro amirligi pul shu yerda jamuljam bo'lgan. Yopiq bozor binosi atrofida barcha yirik savdo inshootlari kabi omborlar, karvonsaroylar, mehmonxonalar, savdo do'konlari qurilgan.[2]

Toq va tim binolarining shakllanishi shaharlarda madanyatning oshib borishiga olib keldi, zamon endi kamyob va qimmatbaho mollarni chang va yog'ingarchiliklardan xoli bo'lgan usti yopiq qulay va ishonchli savdo do'konlarida mahsulotlarni sotish maqsadida bozorlarni qurish taklifi kelib chiqqan. Tim va Toq qurilishida maxalliy iqlim sharoitlariga aloxida etibor berilgan. Bino katta gumbaz bilan bir qatorda kichikroq gumbazlarga ega. Keramika g'ishtlari bilan qurilgan. Toqi Zargaron sayyoxlarning mashhur estalik sovgalarini oladigan va aylanib o'tmish haqida undagi savdo haqida tasurot uyg'otadigan joy hisoblanadi, esdalik sovg'alari, zargarlik buyumlari humarmandchilik buyumlari va qo'l mehnatiga asoslangan buyumlarni gilamlarni, har hil kashtachilik maxsulotlarini ko'rish mumkin. Bozor binosi Buxoroning tarixiy markazida, Xakikat va Xo'ja Nurobod ko'chalarida, Poi-Kalon ansamblidan 20 metr shimoli-sharqda, Ulug'bek madrasasi yaqinida joylashgan. Dastlab bino ichida 30 dan ortiq zargarlik do'konlari va utstaxonalari joylashgan.[3]

Toqi Sarrofon (Tâqi Sarrafân; o'zbek va tojik Toqi Sarrofon) Bu bozor ham Buxoro Amirligining savdo uchun mo'ljallagan yopiq bozoridir. Yopiq bozor Shayboniylardan bo'lgan Ubadullaxon davrida 1534-1535-yillar mobaynida qurilgan. Bu bozor Buxoroda xonliklar davridan me'ros bo'lib qolgan ajoyib me'morchilik namunasidir. XX asr o'rtalarigacha u oddiy bozor sifatida ishlatilgan, u yerda ro'zg'or uchun mo'ljallangan barcha nara sotilgan, Buxoroning asosiy yopiq bozorlaridan biri bo'lgan. Yopiq bozorning binosi barcha savdo toqlari kabi an'anaviy forscha uslubda qurilgan va Eronning qadimiy shaharlari, masalan Tehron, Isfahon, Sheroz, Tabriz yoki Mashhaddagi o'xshash yopiq an'anaviy bozorlardan farq qilmaydi. [2]

Toki Sarrofon bozor dastlab pul ayri boshlash maqsadida qurilgan, chet el savdogarlari masalan: Xorazm xonligi, Qo‘qon xonligi, Eron imperiyasi, Afg‘oniston, Rossiya imperiyasi, Arabiston, Usmonli imperiyasi, Xitoy imperiyasi, Hindiston savdogarlari tomonidan Buxoroga kelganlar o‘rtasida valyuta almashinuvi mavjud edi. Buxoroga kekgan savdogarlar avvalo pulni ayriboshlagan, keyinchalik boshqa bozorlarga tarqalgan.[3]

Toqi Sarrafon pishiq g‘isht, yog‘och, tosh va ganchdan bunyod etilgan. Toqi Sarrafon eng kichik [gumbazdir](#). Undagi to‘rtta ravoqdan tashkil topgan gumbazdan iborat. Toq „chorzamin“ usulidagi gumbazi bilan ajralib turadi. Toqi Sarrafon ikki ko‘cha chorrahasida bo‘lib, ulardan biri Registonga qarab borgan. Bu toqining gumbazi bir-birini kesib o‘tadigan to‘rtta mustahkam peshtoq ustiga qurilgan. Peshtoklar

tagidan „Chorzamin“ deb atalgan Buxoro me‘morchiligiga xos gumbaz bilan qoplangan yo‘l o‘tgan. Bino naqshlari hozigi kunda saqlanib qolmagan, faqatgina masjidning kirish va chiqish yo‘lagi tepasida mozaik kanos qoldiqlari bitik topib o‘rganilgan. [Bino](#) 8 qirrali ([tarhi](#) 25x24 metr), gumbazining ichki diametri 12 metr, tashqi gumbaz balandligi 16,55 metr, 4 toqi ustiga o‘rnatilgan, [shaharning janubidagidagi](#) chorraha ustini berkitib turadi. XVI asr ikkinchi yarmida [zalning](#) 4 kesik burchaklaridan biriga [masjid](#), boshqasiga Sarrofon [hammomi](#), qolgan 2 tasiga sarrofon do‘konlari kelib tutashgan.[1]

Bugungi kunda Toki Sarrafon Buxoro shaxrining eng diqqatga sazovor joyi hisoblanib bu yerda turli hil ajoyib aksesuarlar, uy ro‘zg‘r buyumlari, turli hil milliy cholg‘ular sayyohlar uchun ajoyib sovg‘alar sotiladigan joy hisoblanadi. Buxoroning tarixiy markazida, Bahouddin Naqshbandiy va Arabon ko‘chalarida, Shahrud kanalining yonida (ushbu kanalning katta qismi hozirda er osti), Labi Xavuz majmuasidan yuz metr janubi-g‘arbda usti yopiq bozor joylashgan. Bozor binosining bir qismida xuddi shu nomdagi kichik masjid, shu Buxoroning qolgan me‘moriy, arxeologik, diniy va madaniy yodgorliklari bilan birgalikda "Buxoroning tarixiy markazi" nomi bilan YuNESKOning Butun jahon me‘rosi ro‘yxatiga kiritilgan.

А. СЕНИЦЫН + Р. МУКМИНОВА | MAKE-TRIP.RU

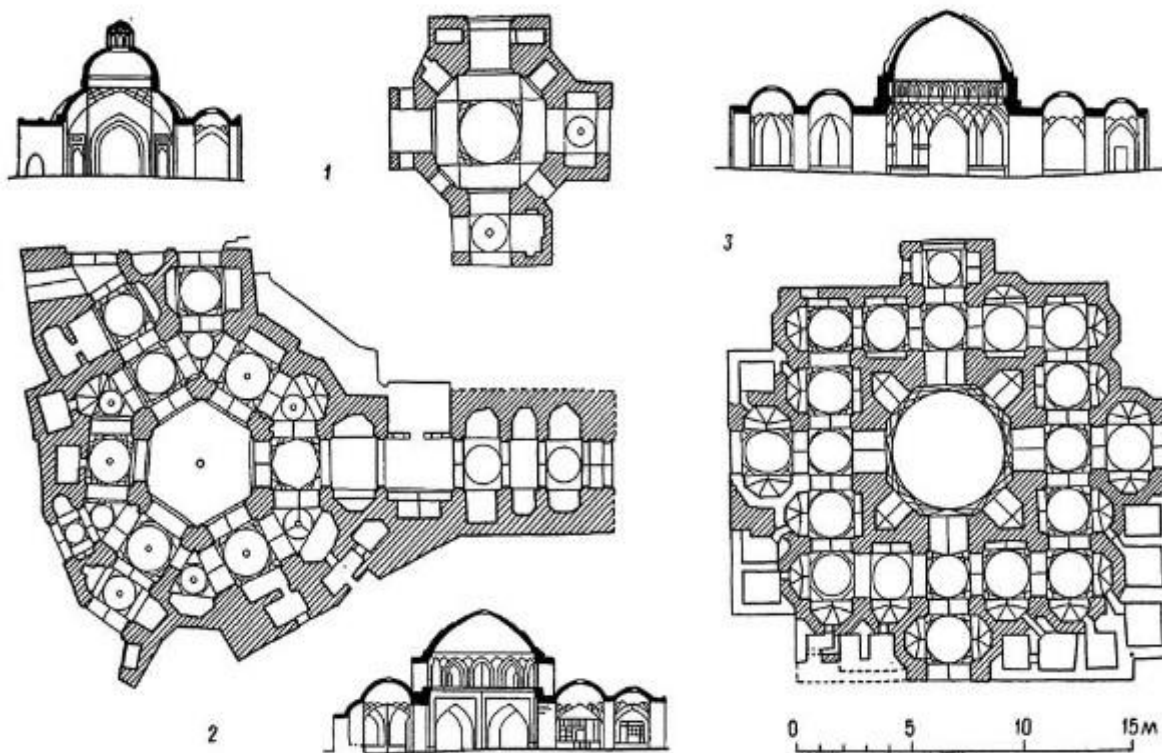
Toki Telpakfurushon– bu Buxoro amirligining markazida joylashgan an'anaviy yopiq bozor. XVI asrda 1570-1571 yillar mobaynida Buxoroning shayboniylar sulolasidan bolgan Iskandar davrida qurilgan. Bu davr Buxoroning haqiqiy hukumdori Abdullaxon II edi. Buxorodagi bir necha eski yopiq bozorlardan biri. Bu bozor Buxoroda xonliklar davridan me'ros bo'lib qolgan ajoyib me'morchilik namunasidir. XX asr o'rtalarigacha u oddiy bozor sifatida ishlatilgan, u yerda ro'zg'or uchun mo'jallangan barcha nara sotilgan, Buxoroning asosiy yopiq bozorlaridan biri bo'lgan. Toki Telpakfurushon nomi fors va tojik tillaridan kelib chiqqan va bosh kiyimlar savdogarlari Kupol deb tarjima qilingan (Telpak - qo'y junidan tikilgan an'anaviy massiv bosh kiyim), chunki ba'zi davrlarda u ko'plab do'kon va bosh kiyimlar do'konlarini joylashtirgan, ularda har xil turdagi erkaklar va ayollar dubulg'alari, ulkan jun shlyapalar va boshqalar sotilgan. Ilgari ushbu yopiq bozor Toki Kitobfurushon (Kitob sotuvchilari gumbazi), Toki Chorsuxi Ohanin (Temir gumbazi) nomi bilan ham tanilgan. Bu yerda kitob uchun muqova ham tayyorlangan. Toki Xoja Muhammad Parron (Xoja Muhammad Parron gumbazi) kabi bir qator nomlar bilan nomlanilgan. Yopiq bozor binosi atrofida omborlar, karvonsaroylar, mehmonxonalar va savdogarlar do'konlari qurilgan. Bino katta gumbaz bilan bir qatorda kichikroq gumbazlarga ega.[2]

Toqi Tepakfurushon pishiq g'isht, yog'och, tosh va ganchdan bunyod etilgan. Bino ustasi yelpig'ich shaklidagi beshta ko'chani ajoyib burilishlar qilib muntazam oltiyoqli shakldagi xonada birlashtirgan. Mazkur toqdagi xonaning tomi ulkan gumbaz bilan qoplangan. Toki Tepakfurushon gumbazning darchalari mavjud. Ushbu toq olti burchak shaklida bo'lib, markaziy gumbazda darchalari eshiklari bor. Toqi Telpakfurushonda iroqi, zardo'ppi, va boshqa xil turli do'ppilar do'konlarining vitrinalarini hozir kunda ham bezab turadi. [Vaqf hujjatlariga](#) ko'ra, turli tomonlardan

kelib tutashgan 5 ko'chani kesishgan joyida qurilgan (1570—1571). Bosh gumbazi 6 qirrali devor ustiga o'rnatilgan, atrofi — ko'cha, ko'chalardan kirish qismlari esa kichik gumbazchalar bilan yopilgan. Gumbaz diametri 38 metr, zal shifti 10 metr, savdo ko'chasining saqlanib qolgan maydoni 28 metr, ko'cha kengligi 14 metr. O'tmishda gumbaz ostida bosh kiyim va kitob sotuvchi muqovasoz ustalarning do'konlari bo'lgan. Toqi Telpakfurashon tarhda olti qirrali Samarqanddagi chorsu binosini esga soladi, binoning bosh markaziy gumbazi Miyonsaroy ustida o'rnatilgan. Binoning atrofidagi kichik dokonlar gumbazlar bilan yopilgan.[1]

Bugungi kunda Toki Telpakfurason Buxoro shaxrining eng diqqatga sazovor joyi hisoblanib bu yerda turli hil ajoyib aksesuarlar, uy ro'zg'r buyumlari, turli hil milliy cholg'ular, rasmlar va kashtachilik namunalari, sayyohlar uchun ajoyib sovg'alar sotiladigan joy hisoblanadi, shuningdek, ustaxonalar. Bozor binosi Buxoroning tarixiy markazida, Xakikat ko'chasida, qadimiy shaharning boshqa diqqatga sazovor joylari yonida joylashgan. Buxoroning qolgan arxitektura, arxeologik, diniy va madaniy yodgorliklari bilan birgalikda YuNESKOning Butun jahon merosi ro'yxatiga "Buxoroning tarixiy markazi" nomi bilan kiritilgan.

Bu rasmlarda Buxorodagi savdo inshooti ko'chasi ko'rsatilgan bo'lib, bu savdo inshootlarini qanday tartibda joylashganligini ko'rishimiz mumkin. Binolar asosan ko'cha o'rtasida joylashgan. Savdo binolari ichida ko'chalar davom ettirilgan. Rasimdagi savdo ko'chasi Toqi Oriffurushonga olib boradigan ko'cha hisoblanib faqatgina shu rasm toqi Oriffurushondan saqlanib qolgan.

Xulosa

O'rta asrlar savdo inshootlari juda qadimdan shakillangan bo'lib, savdo inshootlari savdo bilan bir qatorda jamiyatdagi barcha targ'ibot va tashbiqot ishlatini

olib boradigan shaxarning asosiy joyi hisoblangan. O'rta asr savdo inshooti hisoblangan Toqi zargaron, Toqi Telpakfurushon, Toqi sarrafon Abdullaxon timi Xivadagi Olloxqulxon timlari bunga yaqqol dalil hisoblanadi. Bozorlar asoasn odamlar gavjum ko'chalar chorraxasiga qurilgan. Bu esa shuni ko'rsatadiki savdo inshootlari shaharlarning muhim qismi sifatida qaralgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1 Uralov KAK Rol ya mesto VSHP v formirovanii vostochn i x Bazarov. Nauch. Otchet. Sem. otd. ANRUz, Sem. 1997.

2 Pugachevkova G. Tim va toqlar. Toshkent: Ozbekiston nashryoti, 1979. 14-bet.

3 Bo'riev X. Toshkent shahrining tarixiy toponimiyasi. Toshkent, .. bet.

4 A.O'rolov T.Qodirova "Arxitekturaviy kampanziya tarixi va usullari" T 35-39 b

5 A.Eshmuhamatov, Xolmurodov A. "O'zbekistonning jamoat inshootlari va muqaddas qadamjolar tarixi" Jizzax shahri - 2019 yil 24-25-bet